

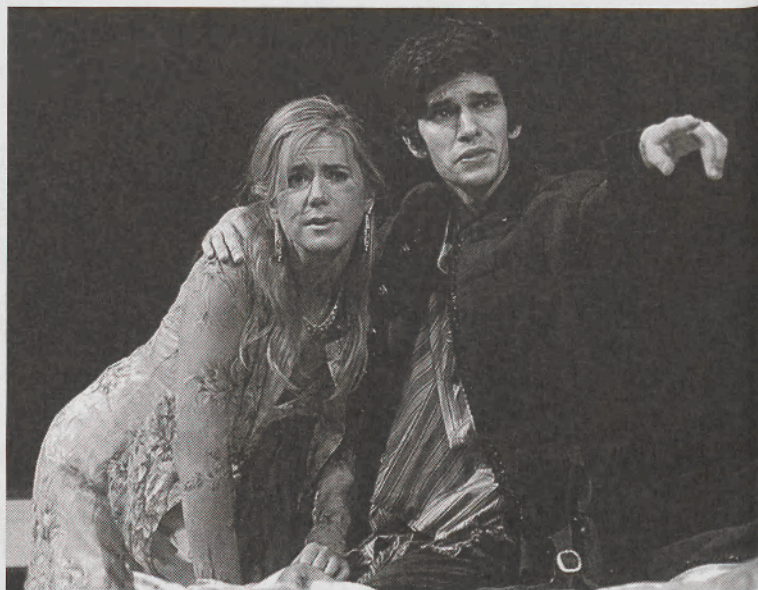
Darvai Nagy Adrienne

„Gertrud, ne igyál!”

HAMLET HERCEG FENSÉGES ANYJA A XXI. SZÁZADBAN

Shakespeare „dán királynéja” évszázadokon keresztül a legkevésbé sem tartozott az áhított szerepek közé. Ellentétben Opheliával, aki mégiscsak egy bájosan naiv szerelmes szűz, és fiatal színésznők számára kitűnő színpadi lehetőséget nyújt hálás nyílt színi örülésre is, Gertrud egy olyan javakorabeli „aszszony, aki nem tud szépen megöregedni, aki ragaszkodik letűnt fiatalságához, és mindenhez, ami a megkésztet virágzáshoz hozzátartozik” – miként Harley Granville-Barker,¹ férfitársaihoz hasonlóan (Hamletet is beleértve), a „nagy dán királyfi” szülőanyját kárhoztatta. Ugyanis a konzervatív előítéletek következtében, egy negyvenöt-ötven év körüli asszonynak egyszerűen tilos volt szexuális szenvedélyre gyűlnia, pláne arra gyűjtania. E nézetek hatására Gertrud eleve negatív figura, némelykor kimondottan érzéketlen bestia, aki még „elhamarkodott házasságban” is vétkes, ahelyett hogy özvegyként annak rendje és módja szerint végkimerülésig gyászolná az öreg Hamlet királyt. (A saját sógorával frigyre lépő királynét 2007-ben, Jekatyerinburgban Nyikolaj Koljada például groteszk muszlim asszonynak ábrázolja állatias barbárok között, miután a rendező elképzelésében a Nagy Will drámája elvadult pogány szertertást idéz a bolondok hajóján.²)

Carolyn G. Heilbrun „rehabilitálni” akarta Hamlet anyját, mondván: „a kritikusok kivétel nélkül mind a magukévá tették Hamlet lesújtó véleményét, miszerint »gyarlóság: asszony a neved«, amit a királyné egész személyiségére kivetítettek, így mindent a gyengeségével, felszínességével, a női intelligencia hiányával magyaráztak”.³ A. C. Bradley professzor például úgy gondolta, hogy Gertrud roppant sekélyes és egyben „unalmas” is, tetejébe kéjvágyó, „puha állati természettel”. Más vélemény alapján is: „léha nőszemély, aki csak a saját testére és felszínes kedvteléseire gondol. Ettől aztán úgy el van ragadtatva, mint egy gyermek. Habár hétköznapi tevékenységek közben nem figyelhetjük meg, ám ha mégis megtehetnénk, akkor bizonyára olyan asszonyt látnánk, aki hatalmas élvezetet talál a csecsebecsékben, szép ruhákban, pihe-puha párnákban és langymeleg fürdőkben. Gertrud túlzottan szexuális lény, és a szexusa az, ami Hamletet oly kíméletlenül ellene fordítja.”⁴ Mindemellett a királyné nem csupán rossz anya, de időnként ő lesz a fia Ödipusz-komplexusának a tárgya is. Olvassuk csak el Freud és Ernest Jones tanulmányait. Vagy akár nézzük meg Oskar Korschunovas expresszív koncepciójában a domina-csizmát viselő „ledér” kollégánőt, hogy mekkora identitászavart okoz a színész-rendező Hamlet tükrében, illetve pszichedelikus fantáziájában.⁵

1.

Gertrud nem beszél túl sokat. Mi több, az egyetlen igazi magánszáma, az Ophelia haláláról szóló beszámoló sem igazán koherens, inkább egy rendőrségi nyomozás jegyzőkönyvére hajaz. A szellemes angol színésznő, Imogen Stubbs szerint olyan, „mintha Shakespearenek összetűzése támadt volna valakivel a társulatban, aki kikötötte, hogy hosszabb monológ nélkül nem hajlandó eljátszani Gertrudot, ezért aztán az író jól kitolt vele, és egy színészilag teljességgel képtelen szöveget adott a szájába”.⁶ Sajnálatos módon a királyné mérgező halála sem hálás játéklehetőség, inkább csak pech: szinte észrevétlen baleset, amely épp Hamlet és Laertes mindent eldöntő, izgalmas párbajának közepén történik.

A XXI. század kezdetén viszont úgy tűnik, hogy a különböző színpadi feldolgozásokban Gertrud fontosabb és komplexebb szereplővé válhatott. Mostanában akár ambiciózus „társuralkodó” is lehet, akinek valós hatalma, sőt hatása van a politikára is; ezzel párhuzamosan az elit körök vezető társasági asszonya; egyben igazi Nő a szó mindenfajta értelmében, vagyis szerető, feleség, anya (roppant nagyravágyó második férjjel és egy szem borzasztó problémás fiúgyermekkel „megáldva”), potenciális anyósjelölt stb. S nem utolsósorban – mivel most már a címszerepet nem kell feltétlenül koros vezető színésznők játszania, mint századok hosszú során át – Hamlet anyja lehet igazán izgalmas nő, aki valóban érzéki, akiről a kamaszok fantáziálni szoktak, aki elég fiatal ahhoz, hogy akár újabb gyermeket szüljön; s nyugodtan folytathat szenvedélyes viszonyt fiatalabb

2.

1. Imogen Stubbs a londoni Old Vicben (Hamlet: Ben Whishaw)
2. Nino Kasradze a Rusztaveli Színházban (Polonius: Malkaz Kuvrivisvili)
3. Söptei Andrea a Nemzeti Színházban (Hamlet: Szabó Kimmel Tamás, Claudius: Makranczi Zalán)
4. Sebők Klára a debreceni Csokonai Színházban (Claudius: Janttyik Csaba)

Máté András felvétele

4.

3.

cool férfival, aki viszont a hatalmi érdekek terén néha kétségtelen riválist jelent az asszony felnőtt fia számára. Természetesen a dán királyfit játszhatja most is idősebb színész, az anya-képet pedig gyakran látjuk Hamlet nézőpontjából. Ezért fordulhat elő, hogy a fia szemében ő még mindig egy nagyon fiatal, attraktív párizsi vamp, mint Robert Szturua 2006-os grúz *Hamlet*-jében, Tbilisizben;⁷ vagy akár topmodell-szerű ifjú díva, miként 2008-ban, Matthias Langhoff francia nyelvű *Hamlet-Cabaret*-rendezésében, Dijonban.

Gertrud korszerű karakterének sokszínűségére önkéntelenül hatnak napjaink élő ikonjai is. Úgy tűnik, a magyarországi előadások számára elsősorban a legenda amerikai First Ladyk szolgálnak példaképül. 1999-ben, Debrecenben az elhalt király temetésén Jacqueline Kennedy volt a minta az özvegy királyné imázsához, míg

tizenhárom évvel később, a budapesti Nemzeti Színház Alföldi Róbert rendezte *Hamlet*-előadásán⁸ Gertrud nem csupán külsőleg, hanem bizonyos fokig a karakter lényegét tekintve hordozta Hillary Clinton személyiségjeit.

A románoknak viszont saját főhercegnőjük van, ráadásul Principesa Margareta érdekes asszony, aki akaratlanul is befolyásolhatja az egyes színpadi alakításokat. Mihály exkirály legidősebb lánya a „Vízöntő korának” nemzedékéhez tartozik. Egyetemi évei alatt Edinburgh-ban romantikus szerelmi kapcsolatban állt Gordon Brown munkáspárti politikussal, aki jóval később, 2007 és 2010 között az Egyesült Királyság miniszterelnöke lett. De még 1996-ban is viszonylag nonkonformnak tűnt, hogy a kvázi-trónörökös nő egy színészhez menjen feleségül. Mi több, a román királylánynál tizenegy évvel fiatalabb Radu Duda – akinek ma már a „Radu, Románia hercege” név mellett az „ő királyi fensége” megszólítás is kijár, és a különböző eseményeken hitvese oldalán, vagy akár egyedül is, a román királyi házat képviseli – születése óta, tehát a legsötétebb kommunista diktatúrában is Romániában élt. Ezek a különleges tények talán akaratlanul is befolyásolhatták az akkor huszonkilenc éves Radu Alexandru Nicát, ami-

¹ Carolyn G. Heilbrun in *Hamlet's Mother and Other Women*. The Women's Press, Great Britain, 1990, 10–11.

² Bővebben lásd Darvay Nagy Adrienne: *KI VAGY? – Hamlet a Claudiusok korában*. Riport Kiadó, 2013, 159–170.

³ Carolyn G. Heilbrun, 9–10.

⁴ Mabilard, Amanda: Shakespeare's Gertrude. *Shakespeare Online*, 20 Aug. 2000. (20.08.2012) < <http://www.shakespeare-online.com/hamlet/gertrudecharacter.html> >.

⁵ Részletesen lásd *Tükörben, avagy a pszichedelikus identitás*. In Darvay Nagy A. 2013, 253–264.

⁶ Imogen Stubbs: Gertrude. In *PERFORMING SHAKESPEARE'S TRAGEDIES TODAY – The Actor's Perspective*. Ed. By Michael Dobson. Cambridge University Press, 2006, 35.

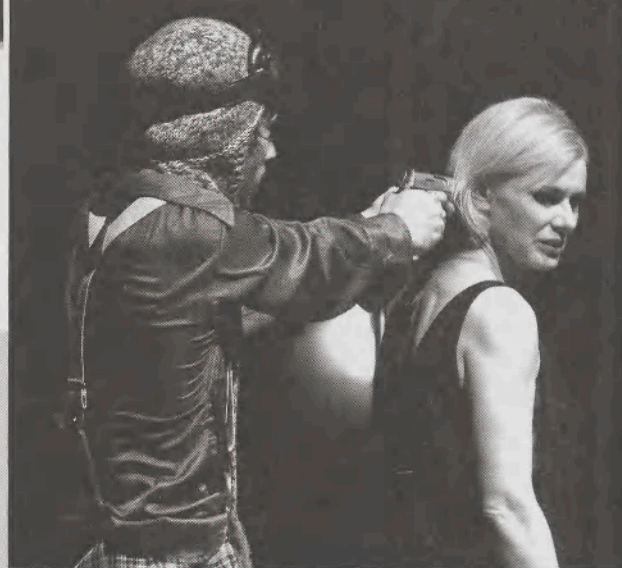
⁷ Grúz guru meg a hetedik Hamlet. In Darvay Nagy A. 2013, 138–158.

⁸ ...sebes Dunában, hogy ne lettem vóna... Jaj! In Darvay Nagy A. 2013, 321–340.

kor 2008-ban modern és posztmodern nemzedékek közötti szembenállásról szóló *Hamletet* állított színpadra a szebeni színházban.⁹

Hamlet anyjának megformálóra azonban a nyugati világban mindenekfelett Lady Diana kultusza hat a leginkább. Persze, az összes „Gertrud”, akinek húszas éveik elején járó ifjú színészek tolmácsolásában diákkorú „fia” van, nem lehet olyan „cuki anyu-

1. Mariana Miha a szebeni színházban (*Hamlet*: Ciprian Scurtea)
2. Marina Ignatova a szentpétervári Alekszandrinszkij Tyeatrbn (*Hamlet*: Dmitrij Liszenkov)
3. Stanisława Celińska a varsói Teatr Różmaitosci előadásában (*Hamlet*: Jacek Poniedzialek)
4. Marina Golub a Moszkvai Művész Színházban (*Claudius*: Konsztantyin Habenszkij)

1.

3.

4.

ka” a színpadon, mint Imogen Stubbs volt a huszonhárom esztendőes Ben Whishaw Hamletjének mamjaként 2004-ben, Trevor Nunn rendezésében, a londoni Old Vicben.¹⁰ Ugyanakkor majd mindegyik harmadik évezredbeli Gertrud szóke, meglehetősen fiatal, érzékeny, aki szereti a szerelmet és a második férjét, s zömében a saját ideggyenge egyszülöttjét is. Mindamellet valahol mélyen vágyik arra, hogy megint kisbabája lehessen, mint az angol Imogen Stubbs királynéja, vagy egy évvel korábban a lett Indra Briķe Gertrudja Rigában, Mihail Gruzdov rendezésében. Ellenben a hálószoba-jelenet után a Gertrudok többsége idegileg összeomlik, depressziós vagy hisztérikus lesz, de legalábbis keményen inni kezd. Főként az utóbbi jellemző, ami kiváló megoldást nyújt a szereplő véletlen halálára is, hisz így egy szuszra hörpinti fel a mérgezett italt. Az „alkoholista Gertrud” színpadi közhelyé vált.

A darab kezdetén, a tróntermi színben a királyné sokszor a figyelem középpontjában álló dédelgetett celeb, aki kedvesen csevegve interjúkat ad, és a bulvárlapok profiljához illő módon testesíti meg a csillogást.¹¹ Napjainkban Gertrud és Claudius többségében közel egykorú szerelmespár, akik az egérfogó-jelenetig tökéletesen összeillenek. S mivel mindketten ugyanahhoz

a nemzedékhez tartoznak, hasonló tapasztalatokkal és emlékekkel, ezért láthatólag boldog „ifjú házaspárt” alkothatnak akkor is, ha már kissé idősebbek, mint például a lengyel sportlady és virgoncnak tűnő második férje a legendás Gdański hajógyárban, Jan Klata 2004-es rendezésében.¹² Ez idő tájt tehát számos olyan produkció születik, amelyben „Gertrud és Claudius” viszonya John Updike regényének címszereplőire emlékeztet. Nyugodtan elénekelhetnék együtt a *Love, Only Love* című számot, mint musicalszínész kollégáik a cseh Janek Ledecy világsikerű *Hamlet*-rockoperájában.¹³

Persze láthatunk nem kevés matróna királynét is, esetenként náluk jóval fiatalabb második férj oldalán. Például Krzysztof Warlikowski 1999-ben, Varsóban családi drámát rendezett a dán királyfi tragédiájából, amely mindenekelőtt Hamlet átváltozásának problémáiról szólt a különféle manipulációk hatására.¹⁴ A herceg

⁹ *Emős dandy vagy „oktalan lázadó”?* In Darvay Nagy A. 2013, 171–187.

¹⁰ *Pimasz kamasz Londonban.* In Darvay Nagy A. 2013, 47–65.

¹¹ Lásd Imogen Stubbs, 33–34.

¹² *H – mint „hajógyár”.* In Darvay Nagy A. 2013, 79–92.

¹³ *„Hamlet, a Musical.”* In Darvay Nagy A. 2013, 93–108.

¹⁴ A csupasz Hamlet. In Darvay Nagy Adrienne: *A KOR FOGDALATJAI – Hamlet az ezredfordulón.* Holnap Kiadó, 2006, 66–74.

Oleg Chernous felvétele

a legújabb ultramodern technikai vívmányok előnyeit és az ősi emberi gyarlóságot ugyanúgy kihasználja, miként az elhunyt idősebb Hamlet király önkényuralma után keletkezett politikai krízist és legfőképp a többszörösen retardált kamasz ifj. Hamlet zavarodott lelkivilágát. Claudius pedig unokaöccséhez hasonló ifjú, egy impotens báb, életképtelen eszköz a mutatós negyvenes királyasszony kezében, aki a „Gertrudok korát” fémjelte. (Nem véletlenül játszotta Poloniust is színész Szlovákiában.)

2010-ben a szentpétervári Alekszandrinszkij Tyeatr előtt álló szobor, Nagy Katalin cárnő emlékműve kitűnő allúziót biztosított Valerij Fokin rendező számára,¹⁷ aki ezt írta a műsorfüzetben: „Igazából Gertrud maga aspirál a trónra, ez teljesen világos, azért választja a gyenge Claudius tervei abszolút végrehajtójául. Új férje gondolkodás nélkül teljesíti is a parancsait, hiszen minden szempontból az asszonytól függ. Claudius folytonosan a felesége tekintetét kutatja, hogy ellenőrizze, vajon sikerült-e számára alkalmas szavakat használnia, megfelelő »döntéseket hoznia«. Gertrud tehát, aki elutasította a saját fiát, a férjének lett mintegy az anyja.”¹⁸

Manapság a reflektorfényben álló nőket általában valódi hatalom és óriási ambíció jellemzi, elsősorban nem is (vagy nem csak) politikai értelemben. Egyfajta feminista szimbólummá vált az erős, férfias jegyekkel felruházott „végzet asszonya”. Talán ebből a szempontból is érdemes lenne elemezni Diane Venora „okos, éber, stílusos” Gertrudját, vagyis „Manhattan hercegének” – a szakirodalom szerint ugyancsak – „csinos és finoman szexi” nagyvilági anyját Michael Almereyda *Hamlet 2000* című ezredfordulós filmjében.¹⁹ Egyébként érdekes, hogy a forgatással egy időben a filmsztár a színpadon is a dán királynét alakította New Yorkban, Andrei Șerban rendezésében. Mi több, közel húsz évvel korábban, 1982-ben a New York-i Shakespeare Fesztivál keretében, Joseph Papp színre állításában Diane Venora formálta meg magát Hamletet. Nyolc évvel később pedig Papp visszahívta az akkor harmincnégy éves színésznőt, hogy immár Kevin Kline dán királyfija mellett, de igen szokatlan értelmezésben játssza el Opheliát is.

Többször előfordulhat, hogy ugyanaz a színésznő személyesíti meg Gertrudot és Opheliát is, és az átalakulás a közönség szeme láttára zajlik. A „The Wooster Group – New York” világszerte multimedialis produkciójában²⁰ e metamorfózissal Elizabeth LeCompte a minden nőben meglévő kettősséget akarta demonstrálni, vagyis hogy egy testben jól megfér egymással a naiva és a vamp, a szűzies ártatlanság és az amazon-természet is. Az amerikai rendezőnő épp ezért kedvenc munkatársnőjére osztotta a bodor afrofrizurás domina Gertrudot csakúgy, mint a hosszú hajú, légiesen finom és idegileg labilis Opheliát. A berlini Schaubühne előadásában, Thomas Ostermeier rendezésében²¹ azonban épp ellenkezőleg, Judith Rosmair átváltozásai egyik női szerepből a másikba pusztán a Tourette-szindrómás Hamlet (Lars Eidinger) lesújtó véleményét igazolják a női kétszínűségről: „Gyarlóság, asszony a neved!”

Négyszázötven évvel William Shakespeare születése után a különböző színpadokon egymástól eltérő elképzelések, stílusok nyomán született új *Hamlet*-produkciók világszerte jól demonstrálják az új női ideál, valamint (legalábbis részben) a női közszereplők, köztük a mindeddig évszázados etikettek alapján irányított „koronás asszonyok” viszonylagos megítélésének erőteljes változásait is a XXI. század nyugati kultúrájában.

roppant testes mamája pedig legalább tíz-tizenöt évvel látszott idősebbnek új házastársánál. Szintén jó pár év a korkülönbség az asszony javára a puha, anya típusú Gertrud és a fiával egykorú Claudius között Jurij Butuszov koncepciójában is, a Moszkvai Művész Színházban.¹⁵

Alföldi Róbert szlovák nyelvű *Hamlet*jét nem sokkal 2001. szeptember 11-e előtt mutatták be Nyitrán.¹⁶ Posztmodern rendezői elképzelése egy eredeti thriller izgalmával telítette az előadást. Értelmezése szerint az igazi főszereplő Fortinbras, aki ördögi manőverekkel kaparintja meg a hatalmat Dánia felett. A jövődöbéli diktátor céljai elérése érdekében mindent bevet:

¹⁵ Mejerhold köpenyéből. In Darvay Nagy A. 2013, 121–137.

¹⁶ *Hamlet, a posztmodern áldozat*. In Darvay Nagy A. 2006, 197–204.

¹⁷ *Hát a háttérben*. In Darvay Nagy A. 2013, 285–302.

¹⁸ *Hamlet* – Valery Fokin Production, 30–31.

¹⁹ Samuel Crowl: THE SHAKESPEARE CINEPLEX. The Kenneth Branagh Era. Ohio University Press, Athens, 2003, 197.

²⁰ „Remediatizált” archívum vagy „szellemes” karaoke? In Darvay Nagy A. 2013, 188–205.

²¹ *Extrém rémálom – Tourette-szindrómával*. In Darvay Nagy A. 2013, 265–276.

A Román Tudományos Akadémia *Cultura si Comunicare.com* című internetes évkönyvében, 2013-ban megjelent angol nyelvű *Prince Hamlet's Queen Mother in the 21st Century* magyar változata.